

Pere Tomàs: mestre subtilíssim A propòsit d'un llibre recent*

Maria Cabré i Duran

Universitat Autònoma de Barcelona
mariacabre1706@gmail.com

Resum

L'edició recent d'un tractat logicometafísic del filòsof català Pere Tomàs (1280-1340) és una bona ocasió per esclarir la posició d'aquest franciscà en relació amb l'escola escotista de la qual formà part i, des d'una perspectiva més general, estudiar el tipus de relacions que, en termes de fidelitat i originalitat acadèmica, s'establiren entre el mestre escocès Duns Escot i els seus deixebles de primera generació. L'examen de la teoria sobre les distincions exposada en el tractat en qüestió permet afirmar que Pere Tomàs fou un autor fidel i crític, ensems, respecte de la doctrina del *doctor Subtilis*.

Paraules clau: escotisme; franciscanisme; teoria de la distinció; Pere Tomàs; Duns Escot.

Abstract. *Pere Tomàs: The subtlest master. On the occasion of a recent publication*

The recent publication of a logico-metaphysical treaty by the Catalan philosopher Pere Tomàs (1280-1340) is a good opportunity to clarify the position of this Franciscan author in the context of the Scotist school he belonged to. From a broader point of view, the study looks into the types of links established between the Scottish master Duns Scotus and his first disciples in terms of academic fidelity and originality. The revision of Tomàs' theory about distinctions as presented in the aforementioned treaty reveals that Peter Thomas was a faithful but critical author with regard to the doctrine of the *Doctor Subtilis*.

Keywords: Scotism; Franciscanism; theory of distinction; Pere Tomàs; Duns Scotus.

*Molts aspectes de la doctrina de Duns Escot
que semblaven obscurs o insuficientment elaborats foren desenvolupats
en els debats que tingueren lloc en la generació que el sobrevisqué.
De vegades, en resultaren innovacions,
que es desviaven de les solucions proposades per Duns Escot,
o desenvolupaments més sistemàtics.
Això és el que evidentment succeí amb la doctrina de Pere Tomàs sobre les distincions.*

(ANDERSEN, 2011: 15)

* Cf. Pere Tomàs (2011). Vegeu recensions d'aquest llibre a D. Perler (2011), J. Mensa (2013) i S. K. Knebel (2013).

«Divulgar un patrimoni desconegut» és el propòsit amb el qual nasqué, l'any 2010, la col·lecció «Bibliotheca Philosophorum Medii Aevi Cataloniae», tal com afirmen els seus editors Josep Batalla (Fundació Quer Alt i Obrador Edèndum) i Alexander Fidora (professor d'investigació ICREA) a la presentació que en fan¹. Aquest patrimoni es concreta en la producció filosòfica medieval catalanoaragonesa, tal com testimonia el subtítol de la col·lecció: «Medieval Philosophical Texts from the Crown of Aragon». Així doncs, la finalitat que persegueix és editar textos de contingut filosòfic, en un sentit ampli, vinculats a les terres de parla catalana i dels segles xiv i xv. Es tracta de textos que tingueren un pes important en aquell moment, tant a nivell filosòfic com polític, i que influïren notablement en temps posteriors. A pesar que algunes d'aquestes obres foren editades durant el Renaixement, requerien ser publicades en una edició crítica moderna acurada, amb traducció i notes, tal com la du a terme la «Bibliotheca». En aquest moment, són tres els volums que han vist la llum pública: la *Quaestio de unitate universalis: Ma'amar nikhbad ba-kolel* (en la versió hebrea), de Vicent Ferrer; el *Tractatus brevis de modis distinctionum*, de Pere Tomàs, i la *Confutatio errorum quorundam magistrorum*, del carmelita Guiu Terrena; però hi ha programats volums dedicats al *Tractatus de suppositionibus*, de Vicent Ferrer; el *Pugio fidei*, de Ramon Martí, i les *Disputationes in IV Libros Magistri Sententiarum* (selecció), de Guillem de Rubió. L'estructura dels llibres segueix un patró similar, però adaptat a les exigències de cadascun: introducció àmplia al text (en català i en anglès), presentació en llengua original (normalment, llatí) amb aparat textual a peu de pàgina, traducció frontal al català i traducció a l'anglès al final del text. La presentació externa d'aquestes edicions, amb tapa dura, és un luxe per a qualsevol biblioteca i ens facilita que puguem accedir a textos representatius del nostre patrimoni cultural, motiu pel qual cal agrair la tasca als seus curadors i la col·laboració a la col·lecció de la Universitat Autònoma de Barcelona, l'Institut d'Estudis Catalans i la Universitat Rovira i Virgili.

El naixement d'aquesta col·lecció, una gran notícia per a l'estudi de la història del pensament medieval i per a la creació d'un discurs sòlid respecte a aquesta qüestió, posa de relleu noms destacats del pensament català en època medieval. Un d'aquests testimonis és el que ocupa el segon volum de la col·lecció, el franciscà Pere Tomàs (1280-1340²). A pesar dels dubtes respecte al lloc on va néixer³, *Petrus Thomae* estudià, impartí lliçons i escrigué els seus textos més significatius a l'*Studium* que l'orde dels frares menors tenia a Barcelona, a l'antic convent de Sant Nicolau. És a dir, el desenvolupament de la

1. Cf. Vicent Ferrer (2010: 8-11).

2. La data de la mort de Pere Tomàs és quelcom subjecte a dubtes, però la majoria dels autors consultats convenen en l'any 1340. Cf. I. Brady (1971: 249-257) i A. Teetaert (1933: 2046-2049).

3. La majoria de referències bibliogràfiques n'afirmen l'origen català, encara que Christopher D. Schabel parla d'una possible procedència gallega, concretament, de la província de Santiago de Compostel·la, arran de tres manuscrits. Cf. C. Schabel i G. M. Smith (2012: 359-392).

carrera acadèmica i professional d'aquest filòsof i teòleg tingué lloc a Catalunya durant les primeres dècades del segle XIV. Així doncs, tal com ho són Vicent Ferrer i Guiu Terrena, es tracta d'un testimoni molt bo de l'activitat i l'alt nivell intel·lectual de la Corona catalanoaragonesa a les darreries de l'edat mitjana. L'any 2011, la recercadora Celia López Alcalde i el professor Josep Batalla editaren, a partir de tres manuscrits i per primera vegada, el *Tractatus brevis de modis distinctionum*, de *Petrus Thomae*. El *Tractatus*, sovint erròniament adscrit al també escotista Antoni Andreu, es tracta d'un breu text logicometafísic entorn de la qüestió de la distinció —i la identitat— de la realitat. El text gaudeix d'una bona introducció, a càrrec de Claus A. Andersen, que ens situa en la tradició manuscrita del seu autor, n'exposa els trets fonamentals i també la recepció posterior.

Conegut pels seus contemporanis com a *doctor strenuus, invencibilis, proficuum i serenus*⁴, Pere Tomàs professà a l'orde dels frares menors l'any 1300, probablement a l'Aragó, després de graduar-se en teologia a Cambridge, París o Tolosa. A continuació d'una llarga estada a Barcelona (segurament entre els anys 1316 i 1332), viatjà a Avinyó i hi treballà com a abreviador dels documents de l'administració del Papa Joan XXII i com a penitenciari apostòlic, entre els anys 1335 i 1336. Finalment, acusat de bruixeria pels tribunals de la Inquisició, fou empresonat al centre penitenciari de Noves, on acabà els dies per mort natural.

Al costat de noms destacats com Pere Oriol, Antoni Andreu, Guillem Rubió o Joan Bassols, Pere Tomàs formà part de l'anomenada *escola escotista catalana*, la qual presentava trets propis. Els membres d'aquesta escola, els anomenats *scotizantes*, tal com podem veure al llegat que ens ha arribat, ens donen a conèixer la lectura que s'efectuava a les escoles de teologia i filosofia del franciscà Joan Duns Escot (1265-1308) —i, a través d'ell, de pensadors com Tomàs d'Aquino o el mateix Aristòtil—. Els seguidors —catalans o amb forts vincles amb la Corona— i deixebles (directes o no) de Duns Escot constitueixen preuades aportacions a la història i a l'evolució de l'escotisme i, amb ell, a la història de la filosofia. D'altra banda, i a pesar de no poder detallar la qüestió, aquests noms propis aquí citats també testimonien la rellevància de l'orde franciscà en la creació d'un discurs propi dins de la filosofia medieval, en el qual Duns Escot —juntament amb Guillem d'Ockham— adquireix un protagonisme eminent. Conèixer en profunditat la doctrina escotista i l'impacte que va tenir requereix, necessàriament, estudiar-ne els seguidors, els quals crearen escola i fundaren el que actualment anomenem *escotisme*⁵, moviment que tingué una presència notable a Catalunya. Tal com afirma Agustí Boades: «la filosofia del segle XIV a la Corona d'Aragó no s'entén sense les aportacions dels seguidors de Joan Duns Escot. Semblantment, l'escotisme no pot ser copsat sense l'allau de deixebles de l'escocès que van actuar a casa nostra»⁶.

4. Cf. Martí de Barcelona (1927: 90-103).

5. Cf. C. Bérubé (1984: 9-24).

6. Cf. A. Boadas Llavat (2009: 47).

Amb tot, és molt interessant conèixer la relació que mantenen aquests autors, els quals han estat situats, per la història del pensament medieval, en una segona línia de la investigació acadèmica, juntament amb el seu mestre. Ara bé, la correspondència precisa, a nivell conceptual, de l'obra dels deixebles amb la de Duns Escot és quelcom molt difícil de determinar i els dubtes d'atribució textual no hi ajuden gens. Dins d'aquesta complexitat teòrica, l'investigador Giorgio Pini individualitzà tres formes en què tingué lloc la difusió i la recepció de les doctrines escotistes en mans dels anomenats *scotizantes*⁷:

- a) Una transcripció i ordenació de les obres del mestre que condueix a fer-ne una revisió editorial.
- b) La reelaboració i l'abreviació de les obres d'Escot (Pere de l'Aquila i Pere Oriol).
- c) La producció d'obres originals «independents of Scotus' ones as regards their layout but dependent on Scotus' teaching as regards their content»⁸.

Pere Tomàs, juntament amb Francesc de Maironis, Guillem d'Alwick i Joan el Canònic, se situa en el tercer i últim grup. Les obres d'aquests autors, segons les afirmacions de Pini, tracten temes i utilitzen gèneres literaris diferents, però res no ens permet de considerar-los com a no fidels a les doctrines del mestre. Aquest tipus de relació entre Escot i els escotistes és, en certa manera, comparable amb la de Tomàs d'Aquino i els tomistes. Així doncs, el llegat de Pere Tomàs és original dins del bagatge doctrinal escotista. Pere Tomàs és, doncs, un deixeble fidel i crític al mateix temps.

El *Tractatus brevis de modis distinctionum* (a partir d'ara, simplement *Tractatus*), de Pere Tomàs, recentment editat, és una exposició sistemàtica, precisa i rigorosa dels modes amb els quals hom pot distingir la realitat, a partir d'un punt de vista metafísic original, que inaugura una doctrina nova entorn de la qüestió de la distinció. El franciscà, conseqüent amb la tendència escolàstica creixent, i concretament l'escotista, a la classificació i subdivisió meticulosa, i en contra del principi d'economia, individualitza fins a set modes de distingir la realitat. L'objecte del discurs del *Tractatus* és la realitat i els ens, i les seves relacions i l'argumentació que Tomàs segueix és purament lògica. Ara bé, encara que hi hagi una estreta implicació del pla lingüístic i lògic amb l'ontològic i metafísic, la doctrina de Pere Tomàs és una teoria essencialment metafísica que, de retruc, construeix una teoria de la predicació. Amb tot, el *Tractatus* és un testimoni escrit que permet verificar l'afirmació de Pini a l'hora de situar l'obra de Pere Tomàs en el tercer grup anteriorment descrit. I és que el deixeble català, en aquesta obra, no es limita ni a copiar ni a abreviar la teoria de la distinció escotista —que, d'altra banda, *stricto sensu*, no es podria considerar com a tal, en la mesura que no fou objecte exclusiu d'estudi de l'escocès—, sinó que l'aprofundeix, la precisa i la completa.

7. Cf. G. Pini (1995).

8. Cf. G. Pini (1995: 377).

La doctrina de Tomàs, que tingué una difusió i una influència posteriors considerables⁹, estableix en un primer pla dues modalitats de distinció, en les quals es distingeixen les entitats que formen la realitat: la racional i l'anomenada *ex natura rei* (en virtut de la natura de l'ens). La recerca dels principis metafísics subjacents rere la igualtat i la diversitat de la realitat constitueix ja una aportació o, almenys, un punt de vista original. Pere Tomàs reflexiona sobre l'origen d'aquests principis, els quals poden ser exclusivament mentals o poden existir com a tals fora de la ment. La distinció *ex natura rei* se subdivideix, al mateix temps, en la distinció real, la distinció formal i la distinció essencial, la qual se subdivideix, al seu torn, en la distinció subjectiva i la distinció objectiva. Com s'adverteix, Pere Tomàs pren part a favor de la distinció formal, eminentment escotista. De fet, el seu treball és un *tractatus formalitatum*, un més dels nombrosos que s'escrigueren a partir de l'any 1320 i que intentaven reflexionar sobre la relació entre la realitat i la raó. De fet, la seva és una clara aportació a la tradició formalista que marcarà part dels debats filosòfics que seguiren al seu segle i que, com a tal, ja havia perfilat Duns Escot. A pesar d'aquest caràcter formalista de l'autor, cal reconèixer que la individualització de la *distinctio subjective* i la *distinctio objective* és una aportació de Pere Tomàs, tal com ho és, per tant, la teoria completa de les set distincions. Pere Tomàs, a més, aprofundí a nivell conceptual en la mateixa noció de distinció i d'identitat, reflexió que no havia realitzat el seu mestre. En aquest breu tractat, Pere Tomàs estudia amb detall l'estatut ontològic de la distinció racional (o de la raó) i dels modes intrínsecs, defineix el concepte d'identitat idèntica (i el seu correlat en la predicació idèntica) i postula la diferència entre la *realitas* i la *formalitas*, entre altres elements originals. Ara bé, allò que representa una aportació més clara respecte al seu mestre és l'anàlisi de la correspondència entre els modes de distinció, abans esmentats, amb els modes d'identitat que es troben en la realitat i, al seu torn, amb la predicació (relativa a cada un dels modes de distinció i d'identitat). D'altra banda, Pere Tomàs completa i aprofundeix qüestions tot just apuntades per Duns Escot, com són els modes *per se* de predicar. Aquests elements, juntament amb la seva crítica de la doctrina escotista dels transcendentals, constitueixen indicis de la voluntat de Pere Tomàs d'anar més enllà del seu mestre. Tomàs cita, però, el seu mestre moltes vegades, sobretot el text de l'*Ordinatio*.

Més enllà dels aspectes doctrinals, cal notar també les diferències formals del text de Pere Tomàs en relació amb l'obra de Duns Escot. L'ordre de l'argumentació, els sil·logismes lògics i la claredat expositiva del franciscà li fan merèixer l'apel·latiu de *subtilissimus vir*¹⁰, qualitat que també s'observa en la seva precisió conceptual i en el vigor a l'hora de tractar certes qüestions. El tractat s'emmarca també en la discussió sobre les categories aristotèliques, la

9. Cf. Pere Tomàs (2011: 383-387). Els apèndixs de l'edició presenten els textos llatins de Guillem de Vaurilloun, de Pere Tatart i d'Alpius Locherer, en els quals es descriu la teoria de les set distincions.

10. Cf. Martí de Barcelona (1927).

naturalesa que tenen i la manera com es distingeixen¹¹. La concepció de Pere Tomàs és realista, com molts altres escotistes, quan interpreta les categories com ara els principis de les coses que es troben a la realitat. Igual que el seu mestre, ell fa metafísica, de tal manera que el llenguatge i el pensament, l'àmbit lògic, tenen un paper secundari en les seves concepcions. En tot cas, la segona part del tractat s'ocupa de l'aplicació de les set distincions a les categories d'Aristòtil: en resulta una perspectiva nova en l'especulació metafísica sobre la distinció.

Pere Tomàs, en els seus tractats ontològics, obre perspectives de reflexió diferents de les que hi havia aleshores, línies innovadores que, a pesar de ser certament indeterminades i inconcluses, apunten vers un corrent filosòfic nou dominat pel realisme extrem o formalisme. Tanmateix, Pere Tomàs és objecte de crítica per part d'altres escotistes (pensem, per exemple, en la crítica que dirigeix a Pere Oriol en el seu *Comentari a les Sentències*) i, al mateix temps, representa una crítica de l'escotisme des del mateix escotisme¹², molt ben assimilat per ell. Tot i que no representa una aportació filosòfica com fou la del seu mestre, l'agudesia i la perspicàcia del pensament de Pere Tomàs fan de la seva obra un element rellevant per entendre la història de l'escolàstica. Amb tot, es pot afirmar que el *Tractatus brevis de modis distinctionum* és un clar exemple, en podríem dir, d'originalitat de Pere Tomàs, com també ho és el tractat *De unitate minori*¹³. En aquesta obra, també s'hi troben mostres ben clares de canvis, en aquest cas, cap a l'atomisme. D'altra banda, el tractat *De ente*, del mateix Tomàs, conté una crítica a la doctrina del concepte unívoc de ser, referit a Déu i a les criatures, del també escotista Guillem d'Alnwick¹⁴. En aquest tractat, Pere Tomàs defensa la unitat real que correspon al concepte unívoc de l'ésser, quelcom que el situa en contra del també *scotizantem* Pere de Navarra. Aquesta crítica és testimoni de la defensa que Pere Tomàs oferí al seu mestre Escot davant dels *aliquàlter scotizantes*, entre els quals hi havia Alnwick. D'altra banda, Pere Tomàs també criticà la distinció modal proposada per Francesc de Maironis. Així doncs, la pretesa independència que atorguem al llegat filosòfic de Pere Tomàs no ens ha de conduir a menystenir la seva qualitat d'escotista, allò que el caracteritza d'una manera més evident. El franciscà féu seves les teories diguem-ne canòniques de l'escotisme, com són el voluntarisme diví i la doctrina de la llibertat, la univocitat del concepte de l'ésser i la distinció formal, entre d'altres. De fet, tal com succeeix amb Antoni Andreu, els seus tractats podrien ser el text escotista de referència a les escoles de teologia i filosofia del moment.

11. El tractat que comentem en aquesta nota bibliogràfica també fou publicat per E. P. Bos (2000). Aquesta versió del text, però, difereix del tractat *De modis distinctionum* en qüestions fonamentalment formals.

12. Cf. G. Bridges (1959: 127).

13. Cf. E. P. Bos (2003).

14. Cf. S. D. Dumont (1988: 188): «What is remarkable both historically as well as philosophically is that Alnwick and Peter derive from Scotus' doctrine of univocity exactly contradictory conclusions on the predication of being, neither of which is the position of Scotus himself».

El coneixement i l'estudi de Pere Tomàs al llarg de la història ha sigut fluctuant. Durant els dos primers segles a partir de la seva mort, fou conegut fonamentalment per la seva contribució en el gir formalista de finals del segle XIV, és a dir, en l'evolució que les doctrines escotistes visqueren cap a un formalisme radical, evolució que culminà amb el nominalisme de finals de segle i que marcaria el pensament occidental posterior. Ara bé, Pere Tomàs fou conegut també, i en gran part, per la seva aportació doctrinal al dogma de la Immaculada Concepció de Maria, tal com testimonien les diverses edicions renaixentistes del seu tractat *Liber de originali Virginis Conceptione* o *De originali Virginis innocentia*. Ara bé, a les últimes dècades, els estudis sobre Pere Tomàs i la seva obra han progressat considerablement i s'han centrat en els aspectes filosòfics. L'edició de la «Bibliotheca» n'és un exemple clar. A més d'aquesta, resten per estudiar i editar moltes obres més de Pere Tomàs. Estem segurs que, a mesura que n'anem coneixent millor el pensament, se n'anirà perfilant l'originalitat i el propi sistema de pensament amb traç més nítid, a l'interior, això sí, del paradigma escotista.

Referències bibliogràfiques

- ANDERSEN, C. A. (2011). «Introducció - Introduction». A: PERE TOMÀS. *Tractatus Brevis de modis distinctionum*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum.
- BÉRUBÉ, C. (1984). «La première école scotiste». *Preuve et raisons à l'Université de Paris: Logique, ontologie et théologie au XIVe siècle*. Editat per Z. Kaluza i P. Vignaux. París: Vrin.
- BOADAS LLAVAT, A. (2009). «Joan Duns Escot i els escotistes catalans». *Enrahonar*, 42, 47-63.
- BOS, E. P. (2000). «Petrus Thomae's De Distinctione Predicamentorum (With a working edition)». *The Winged Chariot: Collected essays on Plato and platonism in honor of L. M. Rijk*. Editat per M. Kardaun i J. Spruyt. Brill: Leiden/Boston/Colònia, 277-312.
- (2003). «Petrus Thomae on unity that is less than numerical». *La tradition médiévale des catégories (XII-XIV siècles)*. Editat per J. Biard i I. Rosier-Catach (eds.). Lovaina / París: Editions Peeters, 207-223.
- BRADY, I. (1971). «The Later Years of Petrus Thomae, OFM». *Studia Mediaevalia et Mariologica P. Carlo Bali septuagesimum explenti annum dicata*. Roma: Antonianum.
- BRIDGES, G. G. (1959). *Identity and Distinction in Petrus Thomae*. Nova York: The Franciscan Institute.
- DUMONT, S. D. (1988). «The Univocity of the Concept of Being in the Fourteenth Century: II. The *De ente* of Peter Thomae». *Medieval Studies*, 50, 186-256.
- KNEBEL, S. K. (2013). *Medievalia et Humanistica*, 38, 123-130. [Recensió de P. TOMÀS (2011).]
- MARTÍ DE BARCELONA [Bagunyà, J.] (1927). «Fra Pere Tomàs (XIV), Doctor strenuus et invincibilis». *Estudis Franciscans*, 39, 90-103.

- MENSA, J. (2013). *Analecta Sacra Tarraconensia*, 86, 1010-1018. [Recensió de P. TOMÀS (2011).]
- PERE TOMÀS (2011). *Tractatus Brevis de modis distinctionum*. Editat per C. López i J. Batalla. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum. Bibliotheca Philosophorum Medii Aevi Cataloniae.
- PERLER, D. (2011). *Vivarium* [en línia], 49 (4), 368-370. [Recensió de P. TOMÀS (2011).]
<<http://dx.doi.org/10.1163/156853411X606392>>
- PINI, G. (1995). «Scotistic Aristotelianism: Antonius Andreas' "Expositio" and "Quaestiones" on the Metaphysics». *Via Scoti: Methodologica ad mentem Joannis Duns Scoti. «Atti del Congresso Scotistico Internazionale, Romae, 9-11 marzo 1993*. I. Roma, PAA: Edizioni Antonianum, 375-389.
- SCHABEL, C. i SMITH, G. M. (2012). «The Franciscan Studium in Barcelona in the Early Fourteenth Century». *Philosophy and Theology at the Studia of the Religious Orders and at Papal and Royal Courts: Rencontres de philosophie médiévale*, 15. Editat per K. Emery Jr., W. J. Courtenay i S. M. Metzger. Turnhout: Brepols.
- TEETAERT, A. (1933). «Pierre Thomas, 67». *Dictionnaire de Théologie Catholique XII (1899-1950)*. París: Librairie Letouzey et Ané.
- VICENT FERRER (2010). *Quaestio de unitate universalis (Ma'amar nikhbad ba-kolel)*. Editat per A. Fidora i M. Zonta. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum. Bibliotheca Philosophorum Medii Aevi Cataloniae.

Maria Cabré Duran és doctoranda en Filosofia per la Universitat Autònoma de Barcelona amb una tesi sobre l'escotista català Antoni Andreu (ca. 1280-1335). Està graduada en Filosofia per la Universitat Autònoma de Barcelona i ha obtingut el màster en Estudis Medievals organitzat per la Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales (FIDEM), a Roma. La seva recerca se centra en la filosofia medieval catalana, concretament en l'escola escotista dels segles XIII i XIV.

Maria Cabré Duran is currently a PhD student at the Universitat Autònoma de Barcelona with a thesis on the Catalan Scotist Antoni Andreu (ca. 1280/1335). She has a BA in Philosophy from the Universitat Autònoma de Barcelona and received her MA in Medieval Studies at the Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales (FIDEM) in Rome. Her research focuses on medieval Catalan philosophy, particularly the Scotist school of the 13th and 14th centuries.
